XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA JADID MAKTABLARINING TASHKIL ETILISHI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nurjahon Tangirova
Jizzax shahar 3-son texnikum tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida vujudga kelgan jadidchilik harakatining eng muhim yo'nalishi – yangi usul ("usuli savtiya") maktablarining tashkil etilishi, eski ("usuli qadim") maktablardan farqli jihatlari, o'qitish metodikasi va milliy darsliklarning yaratilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, jadid maktablarining millat ziyolilarini shakllantirishdagi tarixiy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, usuli savtiya, usuli qadim, ma'rifatparvarlik, Turkiston, Ismoil Gasprinskiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, milliy darsliklar.

Abstract. This thesis analyzes the most important direction of the Jadid movement that emerged in Turkestan at the beginning of the 20th century - the establishment of new usul ("usuli savtiya") schools, their differences from the old ("usuli qadim") schools, teaching methods, and the creation of national textbooks. The historical significance of Jadid schools in the formation of the national intelligentsia is also highlighted.

Keywords: Jadidism, usuli savtiya, usuli qadim, enlightenment, Turkestan, Ismail Gasprinsky, Munavvarqori Abdurashidkhanov, Mahmudkhodja Behbudiy, national textbooks.

Аннотатция. В данной работе анализируется важнейшее направление джадидского движения, возникшего в Туркестане в начале XX века, — создание новых школ усула («усули савтия»), их отличия от старых школ («усули кадим»), методики преподавания и создание национальных учебников. Также подчеркивается историческое значение джадидских школ в формировании национальной интеллигенции.

Ключевые слова: джадидизм, усули савтия, усули кадим, Просвещение, Туркестан, Исмаил Гаспринский, Мунавваркори Абдурашидханов, Махмудходжа Бехбудий, национальные учебники.

Kirish

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy inqirozni boshidan kechirmoqda edi. Chor Rossiyasi mustamlakasiga aylangan o'lka xalqining iqtisodiy qoloqligi, jaholat va xurofotga botganligi ilg'or fikrli millat ziyolilarini qattiq tashvishga solardi. Shu

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘rinda maydonga chiqqan jadid ma'rifatparvarlari millatni qaramlikdan, qoloqlikdan qutqarishning yagona yo‘li – bu xalqni oqartirish, ilm-fan va ta'lim tizimini tubdan isloh qilish deb bildilar. Jadidlar rahnamosi Ismoil Gasprinskiy aytganidek, "Tilda, fikrda, ishda birlik" g‘oyasining poydevori aynan maktab va maorif edi. Shu sababli, Turkistonda jadidchilik harakati, eng avvalo, ta'lim islohoti — yangi usuldagi maktablar ochishdan boshlandi.

Asosiy qism

Yangi maktablarning ahamiyatini anglash uchun o‘sha davrdagi eski ta'lim tizimi (usuli qadim) holatiga nazar tashlash lozim. Turkistondagi qadimiy maktab va madrasalar asrlar davomida o‘zgarmay kelgan, davr talablaridan mutlaqo ortda qolgan edi. "Usuli tahjiyya" (hijjalab o‘qitish) metodiga asoslangan bu maktablarda o‘quvchilar arab alifbosidagi harflarni yillar davomida quruq yodlar, ammo ularni bir-biriga qo‘shib so‘z yasashga qiynalardilar. Bolalar 5-7 yil o‘qib ham to‘liq xat-savod chiqara olmasdi. O‘quv dasturlarida dunyoviy fanlar (matematika, tarix, geografiya) umuman yo‘q edi. Ta'lim faqat diniy matnlarni yodlashdan iborat bo‘lib, maktablarda jismoniy jazo (falaka) oddiy hol hisoblanardi. Bu holat yosh avlodning dunyoqarashini toraytirib, ularni zamonaviy hayotga mutlaqo tayyorgarliksiz qoldirardi.

"Usuli savtiya" maktablarining kirib kelishi va yoyilishi

Eski maktablarga muqobil bo‘lgan yangi usul (usuli savtiya – tovush usuli) maktablari birinchi marta 1884-yilda Qrimning Boqchasaroy shahrida Ismoil Gasprinskiy tomonidan tashkil etildi. Ushbu usul tez orada butun Rusiya musulmonlari, jumladan, Turkiston o‘lkasiga ham yetib keldi. Turkistonda dastlabki yangi usul maktablari XIX asrning 90-yillari oxirida paydo bo‘ldi. Tarixiy manbalarga ko‘ra, 1898-yilda Qo‘qonda Salohiddin domla, 1899-yilda Toshkentda Mannon qori tomonidan ilk shunday maktablar ochilgan. Biroq, ular keng ommalashmagan edi. Haqiqiy jadid maktablari XX asr boshida taraqqiy etdi. 1901-yilda Munavvar qori Abdurashidxonov Toshkentda, 1903-yilda Mahmudxo‘ja Behbudiy va Abduqodir Shakuriy Samarqandda o‘zlarining mashhur yangi usul maktablarini ochdilar. Keyinchalik bu harakat Farg‘ona, Buxoro, Xiva va boshqa hududlarga ham tezlik bilan yoyildi.

Yangi usul maktablarining o‘ziga xos xususiyatlari

Jadid maktablari eski maktablardan shaklan va mazmunan tubdan farq qilgan bo‘lib, ular qator ilg‘or pedagogik yondashuvlarni o‘zida mujassam etgandi:

Asosiy inqilobiy o‘zgarish – bu "usuli savtiya", ya'ni harfni emas, tovushni o‘rgatish metodikasi edi. Bu usul orqali bola yillab emas, bor-yo‘g‘i 40 kundan 6 oygacha bo‘lgan vaqt ichida o‘qish va yozishni to‘liq o‘zlashtira olar edi.

O‘quvchilar yerda, bo‘yra ustida emas, zamonaviy maktablardagi kabi maxsus partalarda o‘tirgan. Maktablarga doska, bo‘r, globus, xaritalar va ko‘rgazmali qurollar olib kirilgan. Ta'lim ma'lum dars jadvali asosida, 45 daqiqalik darslarga bo‘lingan holda olib borilgan.

Diniy ta'lim (Qur'oni karim, tajvid, islom tarixi) bilan bir qatorda, hisob (matematika), handasa (geometriya), jug‘rofiya (geografiya), tabiatshunoslik, tarix, ona tili va rus tili kabi dunyoviy fanlar kiritilgan. Bu o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qilgan.

Yangi usul maktablarida jismoniy jazo qat'iyan man qilingan. Bolani tarbiyalashda rag‘batlantirish usullaridan foydalanilgan. O‘quv yili oxirida ota-onalar va jamoatchilik ishtirokida ochiq imtihonlar o‘tkazish yo‘lga qo‘yilgan.

Jadidlar yangi usul maktablarini tashkil etish bilan birga, ular uchun zamonaviy darsliklar yaratish zaruratini ham teran angladilar. Chunki eski qo‘lyozmalar bilan yangicha fikrlaydigan avlodni tarbiyalab bo‘lmasdi. Qisqa vaqt ichida Turkiston ziyolilari tomonidan o‘nlab yangi darsliklar yozildi va nashr

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

etildi.
Saidrasul Saidazizovning "Ustozi avval", Munavvar qorining "Adibi avval", "Adibi soniy", "Yer yuzi", Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", Mahmudxo'ja Behbudiyning "Qisqacha umumiy jug'rofiya", "Kitobat ul-atfol", Abduqodir Shakuriyning "Rahbari avval", "Jome' ul-hikoyat" kabi darsliklari shular jumlasidandir. Bu darsliklar tushunarli, sodda o'zbek tilida yozilgan bo'lib, milliy ruh va umuminsoniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan edi.
Qarshiliklar va qiyinchiliklar
Jadid maktablari o'z yo'lida ikki tomonlama kuchli qarshilikka duch keldi. Bir tomondan, diniy mutaassiblar, eski maktab domlalari (qadimchilar) ularni "kofirlar maktabi" deb e'lon qilib, xalqni bulardan uzoq tutishga harakat qildilar. Ikkinchi tomondan, Chor ma'muriyati bu maktablarda xalqning ko'zi ochilib, milliy ozodlik harakati kuchayishidan qo'rqib, ularni "pan islomizm" va "pan turkizm" o'choqlari sifatida baholadi. Natijada yuzlab jadid maktablari yopib qo'yildi, muallimlar ta'qibga olindi. Biroq shunga qaramay, ma'rifat nuri Turkiston bo'ylab tarqalishda davom etdi.
Xulosa
Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadid maktablari shunchaki savod chiqarish maskanlari emas, balki millatni g'aflat uyqusidan uyg'otuvchi, yoshlarga milliy o'zlikni va zamonaviy taraqqiyotni anglatuvchi ma'naviyat o'choqlari edi. Bu maktablar keyinchalik XX asr o'zbek madaniyati va ilm-fanini yuksaltirgan, davlat va jamoat arboblari, yirik yozuvchi va olimlar (Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat va boshqalar) yetishib chiqadigan mustahkam poydevor vazifasini o'tab berdi. Jadidlarning ta'lim sohasidagi bu fidoyiligi bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan Uchinchi Renessans poydevorini yaratish va ta'lim islohotlari uchun yorqin tarixiy namuna bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
2. Alimova D.A. Jadidchilik fenomeni. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
3. Xolboyev S., va boshqalar. O'zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari). – Toshkent, 2019.
4. Avloniy A. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998.
5. Hasanov M. Mahmudxo'ja Behbudiy. – Toshkent: Sharq, 1997.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.